

Nasslar Işığında Ahiret Mükafatları

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Namlı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7099-3018>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Nevşehir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 03.06.2020

Kabul: 11.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Kelâm

Âhiret

Cennet

Cehennem

Mükâfat

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43957>

Öz

Allah'a imandan sonra en önemli iman esaslarından birisi hiç şüphesiz âhirete imandır. Âhirete iman ilâhî dinlerin özellikle de İslam'ın temel inanç esaslarındandır. Kur'an'da âhiretten bahseden çok sayıda ayet vardır. Dünya hayatı geçici, âhiret ise sonsuzdur. Cennete gitmek ise inanan her Müslümanın temel hedefidir. Cennetin kazanılması için dünyada iman etmek en önemli şarttır. İmansız cennete gitmek mümkün değildir. Ancak Kur'an'da cennete gitmek için sadece iman etmekten bahsedilmez, sâlih ameller de cennete gitme vesilesi olarak takdim edilir. Buradan sâlih amel olmadan cennete gidilemeyeceği gibi yanlış bir sonuç çıkarmamak gerekir. Bazı şartlar dahilinde salt iman etmekle de kişi cennete gidebilir. Sâlih amel iman için bir zırh mesabesinde olup, kişinin imanını korumasına ve güçlendirmesine yardım ettiği için her zaman imanla birlikte anılır. Cennete giriş kişinin kendi amelleri dikkate alınarak belirlenmekteyse de Yüce Allah'ın izin verdiği meleklerin ve bazı sâlih kulların şefaatleri de geçerli olmaktadır. Cennet mükâfat yeridir. Cennet nimetleri dünyadaki nimetlerin kat kat fazlasıdır. Cennet ve nimetleri sonsuzdur. Cennette verilenler asla dünyada yapılanların matematiksel karşılığı değildir. Orada Yüce Allah'ın sonsuz rahmeti devreye girer ve cennetlikler ebedî bir hayatta asla dünyadaki amelleriyle karşılığını ödeyemeyecekleri lütuflara mazhar olurlar. Cennetin kapısından girildiğinde cennetliklere, gönülden her türlü süflî duyguyu silmek üzere Kevser havuzundan içirilir. İkrâm edilen suyla başlayan cennet nimetlerinin en üstünü ise yüce Allah'ın zatını temaşa etmektir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Namlı, A. (2020). Nasslar Işığında Ahiret Mükafatları. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 323-342.

Hereafter Rewards in the Light of Religious Texts

Asst. Prof. Dr. Abdullah Namlı

Nevsehir Hacı Bektas Veli University, Faculty Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
Nevsehir – TURKEY

Article History

Submitted: 03.06.2020

Accepted: 11.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Kalām (Islamic Theology)

Hereafter

Paradise

Hell

Reward

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43957>

Abstract

One of the most important essentials of faith is doubtlessly believing in the hereafter after believing in Allah. Belief in the Hereafter is one of the fundamental beliefs of divine religions, especially in Islam. There are many verses in the Qur'an that mention about the hereafter. The life of the world is temporary and the Hereafter is eternal. Going to heaven is the main goal of every Muslim who believes. Belief in the world is the most important condition for the attainment of Paradise. It is not possible to go to heaven without faith. However, in the Qur'an, it is not only mentioned to believe in going to heaven, but good deeds are also presented as an occasion to go to heaven. It should not be wrong to conclude from here that one cannot go to heaven without righteous deeds. Under certain circumstances, one can go to heaven by pure faith. Goodness is armor for faith and is always remembered with faith because it helps one to maintain and strengthen faith. Although the entry into heaven is determined by one's own deeds, the intercession of angels and some righteous servants permitted by Almighty Allah is also valid. The heaven is rewarding place. The heaven blessings are multiple times more than the blessings in the world. The heaven and its blessings are infinite and endless. What is given in heaven is never the mathematical equivalent of what is done in the world. Therein, the infinite mercy of Almighty God comes into play, and in the eternal life, the people who goes to heaven are granted grace that they cannot repay with their deeds in the world. When you enter through the gates of paradise, the top of the heaven blessings that start with the water offered from Kevser pool to erase all sorts of sensual feelings from the heart is to touch the essence of Almighty Allah.

GİRİŞ

Âhiret iman, iman esaslarından birisidir. Âhiret kelâm ilminin en önemli üçüncü alanıdır. Kelâmcılar, iman esaslarını “icmâlî” ve “tafsîlî” diye basamaklandıkları gibi üçlü bir sistemle “Usûlü’s-Selâse” adını verdikleri bir sistemle de tasnif etmişlerdir. Bu terkip “Temel, esas” mânâsındaki “asl”ın çoğulu “usûl” ile “üç” mânâsındaki selâse kelimesinin birleşmesiyle oluşan bir terkip olup “İslam akaidinin üç temel esası” demektir. Bunlar ulûhiyet, nübüvvet ve âhiret konularıdır (Topaloğlu-Çelebi, 2010, s. 326). Âhiret konuları kelâm ilminin sem’iyyât kısmına girmektedir. Sem’iyyât, esasları sem’, nakil ve vahiy yoluyla elde edilen konulardır. Sem’iyyât, esas itibarıyla, âhiret konularını içerir ama sem’iyyât bir nakil veya tebliğ görevi olan nübüvvetle tanınmaktadır (Gölcük, 2016, s. 299; Namli, Nübüvvet Müessesesi ve Muarızların İleri Sürdüğü Bazı İtirazlar, 2018, s. 470-504). Bununla birlikte ölüm ve sonrası ilâhî dinlerin olduğu kadar filozofların da önem verdiği kadim bir meseledir (Karaağaç, 2016, s. 115-128).

Âhiretin varlığı aklen câiz ve mümkün olduğu gibi naklen de sâbit bir gerçektir. Âhiret duyular âleminin ötesinde bir yer olmasından dolayı gayb perdesi ardındaki bu yerin varlığının pozitif bilim, empirik olaylar ve teknolojik araçlarla ispatlanması mümkün değildir. Âhiret denilen bu metafizik âlemin varlığını kabul etmek bir inanç meselesidir. Âhiretin varlığı, ancak kendisini va’d eden zâtın açıklamaları ve O’nun Resûlünün tasvirleriyle ortaya konulabilecek bir hadisedir (Gölcük, 2016, s. 435; Kara, 2002, s. 78; Karaağaç, 2016). Kur’an’da, âhiretin varlığı ve âhiret halleri anlatılmakla yetinilmeyip onu inkâr edenlere karşı da en güzel şekilde deliller getirilerek varlığı ispat edilir. Âhiretin varlığı hakkında Kur’anî delillerden birkaçı şöyledir: İlk yaratılış (bk. Yâsîn 36/78-79), zor olan şeyleri yaratma (bk. el-Ahkâf 46/33), varlığı imkânsız gibi görünen şeyleri yaratma (bk. Yâsîn 36/80; Kâf 50/3), insanın yaratılışı ve ölü toprağın yeniden diriltilmesidir (bk. Hac 22/5; Fâtır 35/9).

İslamiyet’te dünya ve âhiret birbirinin devamı olarak görülmüştür. Dünyada yapılan iyi veya kötü her şey âhirete yansır. Dünya ile âhiret birbirine bağlıdır. Dünya, âhiretin tarlasıdır ve âhiret içindir. Âhiret de dünya için; bu dünyanın nizam ve düzeni için gereklidir. Âhiret, insanın kalbine nakşedilmiş olan ebedîlik arzusunu tatmin etmektedir (Toprak, Ölümünden Sonraki Hayat Kabir Hayatı, 1997, s. 24-25). Âhirette, yaratıcısı önünde hesap verme duygusu da toplum içerisindeki kötülükleri, fitne ve fesadı, zulüm, cinayet ve haksızlıkları önleyen en önemli etkenlerdendir. Bu duygu insanı daima iyilik yapmaya sevk eder. Karşılaşılan zorluklar karşısında insanın ruhunu hafifletir, yeni ümitlere yelken açmasına vesile olur ve musibetlere karşı tahammül gücünü artırır.

İnsanoğlunun yaratılışında bulunan özelliklerden biri de adalet duygusudur. Dünyanın hiçbir yerinde sürekli bir adaletin varlığından söz edilemez. Dünyada yapılan haksızlıkları görüp bundan rahatsızlık duyan herkes mutlak âdil büyük bir mahkemenin kurulmasına, hesabın görülmesine ve adaletin gerçekleşmesine inanmak ister (Toprak, Ahirete İman, 2015, s. 21; Paçacı, 1994, s. 96-99; Eker, 1993, s. 47-49). İşte bugün “yevmü’-d-đîn” diye vasıflanmış olan âhiret günüdür.

Cennete girmek matematiksel hesaplarla da olmamaktadır. İman ettikten sonra farz ibadetleri yerine getirmek cennete girmenin sebebi ise de; ibadet vb. hayır işleri, saadeti ve cennete girmeyi gerektirmediği gibi, günahlar da şekâveti ve cehenneme girmeyi gerektirmemektedir. Saadete ermek ve cennete girmek Allah’ın rahmeti ile şekâvette kalmak ve cehenneme atılmak da Allah’ın adaletiyle olmaktadır (Semerkandî, 2008, s. 147).

Bizim bu çalışmadaki amacımız, Allah’ın sonsuz, sınırsız rahmetinin bir tecellisi olarak âhiret hayatındaki cennete kullarına ne gibi mükâfatlar verdiğini ayetler ve hadisler ışığında ortaya koymaktır. Kaynaklarımız ise Kur’an ayetleri ve sahih hadislerle bu iki kaynağı mesnet kabul eden kelimelerin temel eserleridir.

1. CENNET MÜKÂFATLARI

Âhirette mükâfat ancak cennete girmekle olur. Cennet kelimesi “örtmek, kapatmak, gizlemek” anlamlarına gelen *c-n-n* kökünden türeyen bir isimdir ve çeşitli bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe anlamına gelmektedir (Şahin, 1989, s. 374-376). Dünyada iman edip, hayırlı işler işleyenlerin ahirette mükâfatlandırılacağı yer cennettir.

Cehmiyye ekolü, Basra Mu'tezilesinden Dırar b. Amr (ö. 200/815) ve onu takip eden Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre cennet ve cehennem şu an mevcut olmayıp, âhiret gününde yaratılacaklardır. Bu görüşte olanlara göre Hz. Âdem ilk yaratıldığında dünya bostanlarından bir cennet bahçesinde idi (Bağdâdî A. , 2002, s. 262-263; Pezdevî, 1963, s. 165; Taftâzânî, 2007, s. 136). “O ilk yaratıldığında dünyada bir bahçede idi” şeklindeki iddiaların reddi sadedinde Mâtürîdî kalamcısı Pezdevî (ö. 390/999) şu naklî delili getirmektedir: “Hz. Âdem'in girdiği cennetten bahsedilirken el-Bakara 2/35; Tâhâ 20/117, 119. âyetlerinde haber verilmektedir ki, şayet Âdem cennetten çıkarsa şakilik yapar. O, cennette acıkmaz, açık kalmaz, susamaz ve onu güneş çarpmaz. İşte bütün bunlar da dünya bahçelerinin değil, Adn cennetlerinin sıfatlarıdır. Bu âyetlerin delâletlerinden anlıyoruz ki Hz. Âdem, yaratıldığında Adn cennetlerindeydi (Pezdevî, 1963, s. 165). Pezdevî, ‘şayet Hz. Âdem, Adn cennetlerinde idiyse buradan çıkış nasıl olur, oraya giren bir daha çıkmaz’ diye itiraz edilirse buna şöyle cevap verileceğini ifade eder: “Mesele itiraz edildiği şekilde değildir. Melekler bu cennetlere giriyorlar, çıkıyorlar. Her kim Adn cennetlerine mücâzât/mükâfatlandırma yoluyla girerse, oradan asla çıkmaz, çıkarılmaz. Şüphesiz Allah, Adn cennetlerini zatının bir lütfu, fazl ve ihsanı olarak, ebedî kalınmak üzere, amellerin mükâfatı olarak yaratmıştır.” (Pezdevî, 1963, s. 166). Mu'tezile kalamcılarında Ka'bî (ö. 317/927) ise cennet ve cehennemin her ikisinin de şu anda yaratılmış veya yaratılmamış olmasını câiz görmektedir. Ona göre şayet her ikisi de yaratılmışlarsa fânî/yok olmaları ve kıyamet gününde tekrar yaratılmaları da câizdir (Bağdâdî A. , 2002, s. 262). Cennet ve cehennemin hal-i hazırda yaratılmış olmadığı düşüncesinde olanlara göre bu ikisi yaratılmış olsalardı, “Onun meyveleri, yenilecek şeyleri ve onun gölgeleri dâimî, devamlı, süreklidir.” (er-Ra'd 13/35) ve “O'nun zâtından başka her şey helâk/yok olucudur” (el-Kasas 28/88) âyetlerinin gereği olarak yiyecekleri her an taze kalmazdı ve onların bozulması, kokuşması câiz olurdu. Bu ise mümkün değildir. (Taftâzânî, 2007, s. 136).

Mu'tezile'nin cennet ve cehennemin şu an mevcut olmadığı iddiasına karşılık Ehl-i Sünnet ekolleri cennet ve cehennemin yaratılmış ve mevcut bulunduğu ve her ikisinin de ebedî olup, fânî olmayacakları konusunda ittifak etmişlerdir (Taftâzânî, 2007, s. 136; Semerkandî, 2008, s. 145). Ayrıca “bir anlık, bir lahzalık helâk olma” teorisi de geliştirilmiştir. Buna göre, cennetteki her şeyin kendi zâtı itibarıyla aynen devamı mümkün değildir. Yiyeceklerin devamlılığından maksat bir yiyecek biter bitmez karşılığında aynısının Allah tarafından derhal yaratılacak olmasıdır. Bu şekildeki devamlılık da bir lahzalık helâke aykırılık oluşturmaz. Çünkü böylesi bir helâk fenâyı da gerektirmez. Sadece o yiyeceklerden bir an faydalanmak mümkün olmaz. Kasas 28/88. âyetinin hükmünün gerçekleşmesi için bir defaya mahsus olarak cennet ve cehennem helâk olur diyenler de vardır. Bunlar anlık helâki cennet ve cehennemin ebediliğine aykırı görmemişlerdir (Taftâzânî, 2007, s. 136).

1.1. Cennet Nîmeti

Âhiret hayatının yaşanacağı yerlerden biri olan cennet, metafizik bir konudur. Metafizik bir âlemi tasvir etmenin güçlüğü bilinen bir gerçektir. Dünyadaki zaman ve mekân kavramlarına uygun olmayan ve niteliğini bilmediğimiz bir âlemi insanın anlaması kolay değildir. Bu sebeple cennetin içeriği, fânî dünyadan verilecek örnekler üzerinden ifade edilmiş, sembolik anlatımlar kullanılmıştır. Hem zaten Kur'an'da cennetin içeriğinin tamamı zikredilmemiştir. Sadece cennet nimetlerinden bazı örneklemeler yapılmıştır (bk. es-Secde 32/17; Yâsîn 36/57; ez-Zuhuruf 43/71; Kâf 50/35). Kur'an'da açıkça ifade edildiği gibi “Rahmân, Adn cennetlerini kullarına giyaben (cenneti görmedikleri halde)

vadetmiştir” (Meryem 19/61) ve insanlara cenneti tanıtmıştır (bk. Muhammed 47/6). Cennete girecekler için mahşer meydanında cennet çok yakına getirilir (bk. et-Tekvîr 81/13). Onlara sağ ve önlerinde cennete doğru yollarını aydınlatan ışıklar verilmiştir (bk. el-Hadîd 57/12; et-Tahrîm 66/8). Cennetlikler oraya geldikleri zaman kapılarında kendilerini karşılayacak görevliler vardır. Onlar için cennetin açılacak çok sayıda kapısı ve kapılarında da güvenlik görevlileri vardır (bk. ez-Zümer 39/73). Allah’a ve resûlüne itaat edenler cennette nebîler, siddîklar, şehitler ve sâlihlerle beraberdirler (bk. en-Nisâ 4/69).

Bağışlayıcı ve merhametli olan Allah’ın ikramı olarak, cennette insanların arzuladıkları her şey bulunmaktadır (bk. Fussilet 41/31-32). Cennetin kendisine has özel bir iklimi vardır. Orası ne aşırı sıcak ne de soğuktur. Cennet sakinleri bunaltıcı sıcak ve üşütücü soğuk görmeyecekler, güzel, latif bir iklimde yaşayacaklardır (bk. en-Nisâ 4/57; el-İnsan 76/13). Orada rengi, tadı, kokusu değişmeyen, bozulmayan su ve süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzme baldan ırmaklar ve her türlü sebze ve meyveler vardır (bk. Muhammed 47/15; er-Rahmân 55/52). Suyuna kâfur katılmış çeşmeler (bk. İnsân 76/5-6), zencefil ile tatlandırılmış “Selsebil” çeşmesi (bk. el-İnsân 76/17-18) ve “Tesnîm” pınarı bulunmaktadır (bk. el-Mutaffifîn 83/27-28). Cennetin içecek ve içkilerinde sersemletme (*ğavl*), sarhoş etme (*nezf*) ve baş ağrıtmaya (*sad’*) yoktur (bk. es-Sâffât 37/45-47; el-Vâkıa 56/17-18). Cennet halkı altından bilezikler, inciler takınacaklar ve orada koltuklar, tahtlar üzerine oturup, yaslanarak yeşil sündüs ve ince ve kalın ipekten elbiseler giyeceklerdir (bk. el-Kehf 18/31; el-Hac 22/23). Cennet meskenleri de dünyada benzerlerinin bulunduğu çeşitli şekillerde olacaktır. Cennette odalardan oluşan evler (bk. el-Furkân 25/75; ez-Zümer 39/20), içerisinde sürekli yaşam imkanı bulunan lüks çadırlar (bk. er-Rahmân 55/72), evler ve kasırlar bulunmaktadır (bk. et-Tahrîm 66/11; el-Furkân 25/10). Bu meskenlere cennete girenler yerleştirilecektir. Cennet sakinlerinin sahip oldukları bu meskenlerin dekor ve tefrişatları hakkında da çok sayıda ayet vardır. Cennet meskenlerinin içerisinde ve müştemilatında tahtlar, koltuklar (bk. el-Hicr 15/47; es-Sâffât 37/44; et-tûr 52/20; el-Ğâşiye 88/13), cibinlikli sedirler (bk. el-Kehf 18/31; Yâsîn 36/56), ipekten yataklar (bk. er-Rahmân 55/54), sergiler, minderler, kırlentler (bk. er-Rahmân 55/76; el-Ğâşiye 88/15-16) vb. cennetliklerin ihtiyaç duyacağı her türlü ev eşyası bulunmaktadır. Cennette aile hayatı devam edecek, kadınlar son derece güzel ve alımlı olacaklardır. (bk. es-Sâffât 37/48-49; ed-Duhân 44/54; et-Tûr 52/20). Cennetliklerin hanımları ile birlikte bütün arzuları gerçekleşecektir (bk. Yâsîn 36/55-57). Cennete girenler ve hanımları en güzel şekilde ağırlandı ve sevinçli, mutlu bir hayat yaşayacaklardır. (bk. ez-Zuhruf 43/70). Cenneti hak etmek şartıyla Adn cennetlerine insanlar ataları, zevceleri ve evlatlarıyla beraber girecekler ve en iyi şekilde ağırlandı olacaklardır (bk. er-Ra’d 13/23-24; el-Mü’min 40/8). Cennet hûrilerinin yaratılışı da kendilerine özel olacaktır (bk. el-Vâkıa 56/35). Cennette erkeklerin hûriler ile evlenmeleri de mümkün olmakla beraber (bk. ed-Duhân 44/54; et-Tûr 52/20) kadınların yine insan cinsinden evlilikleri söz konusudur (Kara, 2002, s. 211). Bazı kesimlerce hûrilerle evlenme konusunun abartılarak, istismar aracı olarak kullanılması da doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Zira hûriler sanıldığı gibi aksine sadece cinsel objeler değildir. Ahiret yurdunda onlarla evlenmenin birçok hikmeti vardır. En önemli hikmetlerinden birisi de insana ait olan özel meskenlerinde eşlerine yalnızlık hissettirmeyecek ve onlarla sohbet arkadaşı olacak zevceler olmalarıdır. Ayrıca onlar kocalarına son derece bağlı olacaklar, gözlerini onların üstünden ayırmayacaklardır (bk. es-Sâffât 37/48; Sâd 38/52; er-Rahmân 55/56). Hûriler cennette kocalarına en güzel şekilde hizmet edecek ve onları onurlandıracaklardır (Kara, 2002, s. 221-236). Hûrilerin zevce olarak hizmetlerinin yanında bir de görevi özel olarak cennetliklere hizmet etmek olan “Ğilmân” ve “Vildân” olarak isimlendirilen ebedî olarak genç kalan hizmetçiler vardır (bk. et-Tûr 52/24; el-Vâkıa 56/17; el-İnsan 76/19).

Cennetliklerin kalpleri, gönülleri her türlü kötü duygulardan arındırılacak, mutlu, huzurlu, dostluk ve kardeşliğe dayalı bir yaşam süreceklerdir (bk. el-Hicr 15/47). Orada boş söz ve yalana yer yoktur (bk. en-Nebe 78/35). Âhiret hayatı ebedî olacak, cennetliklerin mutlu hayatı sonsuza kadar

devam edecektir (bk. el-Bakara 2/25). Cennet mükâfatları hem maddî hem de mânevîdir. Mânevî nimetler maddî olanlardan daha üstün olacaktır. Mesela; "Allah'ın rızâsı (*ridvân*) cennet nimetlerinin en büyüğüdür" (Âl-i İmrân 3/15; et-Tevbe 9/21, 72). Cennetliklerin bedenleri için de durum aynıdır. Onlar bedenen diriltiip, ruhları bedenlerine îade edilecek ve cennette bu şekilde yaşayacaklardır (bk. el-Kiyâme 75/3-4). Fakat onların yeni bedenleri cennet şartlarına uygun olarak yaratılacaktır.

Dünyada imtihan için var olması aklen câiz olan bazı beşerî zaafı ve kötü huyların cennette bulunmaması da önemli nimetlerdendir. Cennette korku, üzüntü, tasa, keder yoktur (bk. el-A'râf 7/49; ez-Zuhrûf 43/68), aksine yüzlerine sevinç hâkimdir (bk. el-Kiyâme 75/22; Abese 80/38-39; el-Mutaffifîn 83/24). Kur'an'da *ğill* diye ifade edilen kalbe ait kötü huylardan kin ve nefret cennetliklerde bulunmayacaktır (bk. el-A'râf 7/43; el-Hicr 15/47). Orada boş söz (bk. Meryem 19/62), günaha sebep olan sözler (bk. et-Tûr 52/23) ve yalan (bk. Nebe 78/35) asla olmayacaktır. Beşerî zafiyetlerden olan yorgunluk (*naseb*) ve bıkkınlık (*lüğûb*) da bulunmayacaktır (bk. el-Hicr 15/48; Fâtır 35/35 (Kılıçarslan, 2020, s. 391)).

Cennet tertemizdir. Orada çevreden veya insanların bedenlerinden kaynaklanan herhangi bir pislik, çöp veya atık meydana gelmeyecektir. Tükürme ihtiyacı, burun akıntısı, küçük ve büyük abdest bozma ihtiyacı olmayacaktır. Yenilecek şeyler misk kokan bir terleme ile vücuttan atılacaktır. Elbiseleri eskimeyecek, gençlikleri de dâimî olacaktır (Müslim, 1991, s. "Cennet", 17-19; Tirmizî, ts., s. "Sıfatü'l-Cennet", 7; Sâlimî, 2017, s. 260). Ahiret geçici olan bu dünyada kazanılır. Dünya hayatının fâni olmasına karşılık ahiret yurdu ise ebedîdir.

1.2. Geçici Dünyaya Karşılık Ebedî Âhiret

Geçici dünyada elde edilen iman, yapılan sınırlı ibadet ve taata karşılık ebedî cennet ve nimetleri; yine bu dünyada kesb edilen inkâr ve isyana da ebedî cehennem ve azap vardır. Cennet ve cehennemde cismânîlik hak olduğu gibi her ikisinin halkı için de fenâ/yok olmak yoktur (Semerkandî, 2008, s. 146). Cehmiyye fırkası cennet ve cehennem her ikisinin de fâni olduğunu iddia etmiş, diğer ekoller ise bunu reddetmişlerdir (Bağdâdî A. , 2002, s. 263; Pezdevî, 1963, s. 166; Taftâzânî, 2007, s. 136). Taftâzânî (ö. 793/1390)'ye göre Cehmiyye'nin bu iddiası Kur'an, sünnet ve icmâya muhalif, bâtıl bir görüştür. Onlar herhangi bir delile dayanmadıkları gibi şüpheye mahal bırakacak ve kâle alınacak değerde bir şey de söylememişlerdir (Taftâzânî, 2007, s. 136).

Cehmiyye fırkası dışındaki diğer fırkalar, cennet ve cehennem ebedîliği, cennet nimetlerinin devamlılığı, kâfirlere cehennem azâbının sürekliliği hakkında ittifak etmişlerdir. Mu'tezile kelamcısı Ka'bî, cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme girmelerinden sonra her ikisinin de fâni/yok olmalarının câiz olmadığı görüşündedir (Bağdâdî A. , 2002, s. 263; Pezdevî, 1963, s. 166). Yine Mu'tezile ekolünden olan Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın ise, cennet ve cehennemliklerin hallerinin bir müddet sonra nihayete ereceğini, onların sükûna erip, hareketsiz ve sakin kalacaklarını, hareket ettirildiklerinde hareketli, hareketsiz bırakıldıklarında kendi hallerinde kalmaya devam eden taşlar konumunda olduklarını, bu durumda Allah'ın, onlara karşı herhangi bir fiilde bulunmaya güç yetiremeyeceğini, onlara fayda ve zarar cinsinden herhangi bir yaptırımında bulunamayacağını iddia ettiği ileri sürülmüştür. Ona izafe edilen bu iddianın gerçek olduğunu farz ederek hayalimizde canlandırarak olursak, her iki gurubun da içinde buldukları halden usanmış, bıkmış, psikolojik olarak tükenmiş ve var olmaktan haz duymaz olmuş varlıklara dönüşmüş oldukları kanaatine varırız. Ancak Ebü'l-Hüseyin el-Hayyât (ö. 300/913)'a göre Ebü'l-Hüzeyl'in yukarıdaki sözleri yanlış anlaşılmıştır. Ona göre Ebü'l-Hüzeyl özet olarak; cennet ehlinin akıl ve bedenleri sağlıklı olarak cennette bulunurlarsa, fiilleri de tercih edip, gerçekleştirmeleri mümkün olursa bu durumda emir ve nehye muhatap olmuş olurlardı. Böylelikle cennetin durumu dünyaya benzerdi, demek istemektedir. Hayyât'a göre cennet ehlinin taşlara benzetilmesi ise yalan ve iftiradan ibarettir. (Hayyât, 1993, s. 70-72).

Cennet nimetleri ve ondan faydalanma dâimîdir (bk. er-Ra'd 13/35). Bu nimetlerin bir noktadan

sonra sona ereceğini Cehm b. Safvân (ö. 128/745) iddia etmektedir (Hayyât, 1993, s. 12). Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın (ö. 226/840) da aynı görüşte olduğu söylenmekteyse de Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât bunun Ebü'l-Hüzeyl'e atılmış bir iftira olduğunu, zira bu düşüncenin Allah'ı inkâra götüreceğini ifade etmektedir (Hayyât, 1993, s. 12).

Dünyanın fânî, âhiretin ise sonsuz olması dolayısıyla karşılığında ebedî olan cennetin kazanıldığı ibadetler de her halükârda az olacaktır. Bu durumda hesapsız rızıklandırma çeşidi devreye girecektir. Kur'an'da "*hesapsız rızıklandırma*" olarak adlandırılan, matematik kurallarına bağlı olmayan, sonsuz bir mükâfatlandırma şekli daha vardır ki, bunun üst sınırı yoktur. Allah, dilediği kullarına hesapsız mükâfat, hesapsız rızık vereceğini belirtmektedir: "Allah dilediği kimseyi hesapsız rızıklandırır" (el-Bakara 2/212; bk. Âl-i İmrân 3/27, 37). "Şüphesiz ki sabredenlere, mükâfatları, hesapsız olarak ödenir" (ez-Zümer 39/10). Âyetteki *hesapsız* kelimesini Allah ve kulları bakımından, dünya ve âhîret açısından ayrı ayrı değerlendirmemiz uygun olur. Çünkü Allah'a göre her şey hesaplıdır, miktarı bilinmektedir. Fânî varlıklar ve Allah tarafından sonradan ebedî kılınan her şey Allah'ın ezeli ilminde mevcuttur (Namlı, İbadetler ve Allah'ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri, 2018, s. 564-598).

İnsana gelince onun, en ince ayrıntılarına kadar her şeyi tek tek hesaplaması ve hafızasında tutması mümkün değildir. İnsanın bilgisi sınırlıdır, beşerî bir zaaf olarak ve duruma göre de bir lütuf olan unutkanlık nedeniyle hafızası zayıftır (bk. el-Bakara 2/44, 282, 286; el-En'âm 6/41). Beşer açısından *hesapsız* kelimesi çokluk nedeniyle hesaplamakta zorluk çekilen şeyler için de kullanılabilir. Allah'ın hem dünyada hem âhirette kullarına ihsan ettiği şeylerin çokluğu nedeniyle hesap edilemeyen anlamını ifade etmek üzere Kur'an'da "*hesapsız ecir*" ve "*hesapsız rızık*" şeklinde tabirler zikredilmektedir (Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Şur'ân, 2005-2007, s. 2/285, 12/258, 312). Diğer taraftan insanların ve dünyanın fânî oluşuna bağlı olarak insanın rızıkının da dünyada sınırlandırılmış olması gayet normaldir. Zira dünya rızık, işe olma durumu ve ihtiyaca göre takdir edilmektedir. Dünyada insana, Allah'ın rızık olarak takdir ettiğinden başkası asla ulaşmaz (Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Şur'ân, 2005-2007, s. 2/9). Dünya fânî/sonlu, âhîret ise ebedî/sonsuzdur. Bu şartlarda dünyada 'hesapsız rızıklandırma' ifadesinin mecazî olduğunu söylememiz uygun olacaktır. Nitekim bir şahsın sınırsız infakta bulunduğunu söyleyebilmek, kişinin iyilik ve ihsanı çok olmakla nitelendiği zaman mümkün olabilmektedir (Râzî, 1981, s. 8/10). Türkçemizde "*malının haddi hesabı yok*" sözü kişinin malı çok olduğunda 'sayılamayacak kadar malı var' anlamında kullanılmaktadır. Böylelikle dünyada verilen hesapsız rızık kesretten kinaye olarak anlamamız mümkün olabilmektedir (Namlı, İbadetler ve Allah'ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri, 2018, s. 564-598).

Hesapsız kelimesi âhîretle ilgili olarak düşünüldüğünde ise bu kelimeyi ebedîlik/sonsuzluk kavramı ile beraber değerlendirmek gerekmektedir. Cennet ve cehennem ebedîliği, buna bağlı olarak insanların âhîrette ebedîliği bağlamında düşünmek 'hesapsız' kelimesini hakiki mânâsında anlamayı gerektirmektedir. Çünkü cennet ve cehennem ebedî olduğundan nimet ve ceza da ebedî yani hesapsız olmak durumundadır. Hesap edilebilen her şey sonludur. Sonsuz ise hesap dışıdır. İlgili âyetlerin yorumunda kelamcı müfessirler bunu açıkça ifade etmişlerdir (Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Şur'ân, 2005-2007, s. 2/9, 12/312; Râzî, 1981, s. 26/254).

Hesapsız rızıklandırma ile alakalı diğer bir konu da Allah'ın lütuf ve ihsanı ile ilgilidir. Allah'ın, insanın amellerinin karşılığında daha fazlasını lütfetmesidir. Allah, kullarının amellerinin miktarına göre sevap vermek mecburiyetinde değildir, üstelik kat kat fazlasını da verebilir ve verecektir de. Hiçbir konuda O'nu hesaba çekecek biri yoktur (Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Şur'ân, 2005-2007, s. 2/9, 2/285, 10/176; Râzî, 1981, s. 8/10, 26/254). Allah, lütufkârlığı sebebiyle, kullarına sevapları "*ed'âfen müdâafe*" kat kat arttırarak verebilir (bk. el-Bakara 2/245). Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), âyette ifade edilen, sabrın karşılığında verilecek olan hesapsız ecir konusunda Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915) ile Kadı Abdülcebâr (ö. 415/1025) arasında meydana gelen fikir ayrılığını da nakletmektedir: Cübbâî'ye göre; sabredenlere

hak ettikleri verilir. Daha fazlası da Allah'ın fazlı olarak verilir ki, hesapsız olan da işte budur. Hak edilenden başkası verilmezse bu hesaba göre verilir. Kadı Abdülcebbar ise bunun doğru olmadığını, çünkü Allah'ın ecri hesapsız olarak vasıflandırdığını, şayet sadece hak edilen ecir verilmiş olursa bunun bir fazl/ihsan olamayacağını söylemektedir (Râzî, 1981, s. 26/253-254). Ancak burada herhangi bir adaletsizlik de yoktur. Ayrıca cennette, "hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin aklına gelmeyen" şeyler de vardır (Buhârî, ts., s. "Tefsir", 32-1; Hanbel, 1993, s. 3/61, 143, 223; Taberânî, 1984, s. 6/122).

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944)'ye göre bazı kulların âhirette hesaba çekilmeden cennete yerleştirilmesi de câizdir (Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Şur'ân, 2005-2007, s. 10/176). Râzî, dini için dünyada her türlü zorluk ve acıya tahammül eden ehl-i belânın (dini uğrunda her türlü belaya katlananların), âhirette kazanacağı sevabın ölçü ve tartıya sığmayacağını, Mîzanın bu sevabı tartabilecek özellikte olmadığını, onların mükâfatlarının amelleri tartılmaksızın verileceğini ifade etmektedir (Râzî, 1981, s. 26/254).

Âsî mü'minlere verilecek mükâfatlardan birisi de cehennemde ebedî kalmamaktır.

1.2.1. Cehennemde Ceza Çekildikten Sonra Cennete Girilmesi

Dünyada inkâr ve günaha batmış insanların Allah'ın adaletine uygun olarak âhirette cezalarını çecekleri yer cehennemdir. Cehennem âhiretteki ebedî ceza yeridir. İmansız ölenler ebedî olarak cehennemde kalırlar. Günahkâr mü'minler ise işledikleri suçlara göre cezalarını çektikten sonra cennete gireceklerdir (bk. el-A'râf 7/46-49; Fâtır 35/7; el-Cin 72/23).

Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen bir kimse, iki isim ve iki hüküm arasındadır. Ona kâfir denemeyeceği gibi mü'min de denemez. Ona fâsık denir. O, *el-menziletü beyne'l-menziletayn* denilen ara formdadır (Kadı Abdülcebbar, Şerhu'l-uşûlî'l-ğamse, ta'lîk. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm, 2010, s. 685, 700). Mu'tezile'ye göre Va'id ilkesinin umûmî olması sebebiyle fâsık olan kimse dünyada iken tövbe etmediği için küfür üzere ölmüş olduğundan dolayı ateşte ebedî olarak kalır ve orada ebedî azap görür. Âsinin hali de iki halden başka şekilde olamaz; ya affedilecek veya edilmeyecektir. Eğer affedilmezse cehennemde ebedî olarak kalacaktır. Şayet Allah, onu affederse cennete girer veya girmez. Eğer cennete girmezse bu doğru olmaz. Çünkü cennet ve cehennem arasında başka bir yurt yoktur. Cehenneme girmeyince zorunlu olarak cennete girmesi gerekir. Cennete girdiği zaman da ya sevaplandırılarak veya Allah'ın bir lütfu olarak girer. Cennete lütuf olarak girmesi ise câiz değildir. Zira ümmetin ittifakına göre mükellef olan biri cennete girdiğinde elbette onun hali *vildânün muhalledûn=daima çocuk ve genç kalan cennet görevlileri*'nden, çocuklardan ve delilerden farklı olacaktır. Böyle bir kişinin sevaplandırılarak cennete girmesi de câiz değildir. Çünkü o bunu hak etmemiştir. Sevabı hak etmeyi sevaplandırmak da kabîhtir/çirkindir. Allah Teâlâ kabîh olanı işlemez. Öyleyse âsî de kâfir gibi ebedî olarak cehennemde kalacaktır. (Kadı Abdülcebbar, Şerhu'l-uşûlî'l-ğamse, ta'lîk. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm, 2010, s. 656).

Ehl-i Sünnet ekollerine göre ise, tövbe etmeden ölen günahkâr Müslümanların durumu Allah'ın irâde ve meşietine kalmıştır. Allah, onların imanlı olması ve iyilikleri bulunması sebebiyle şayet dilerse kendi fazlı ve keremi ile onlardan bir kısmını azâp etmeden bağışlar. Başka bir affetme yolu da Allah'ın hayırlı kullarına, günahkâr kullarına şefaet etme izni vermesi yoluyla onları affetmesidir. (Nesefî, 2003-2004, s. 2/368). Diğer taraftan Allah, bir kısım günahkârları da günahları miktarınca bir müddet cehennemde cezalandırır sonra da onları affedip, rahmetiyle cennete gönderir (Bağdâdî A. , 2002, s. 266; Nesefî, 2003-2004, s. 2/368). Günahkâr mü'minin sonu elbette cennettir, ateşte ebedî olarak kalmaz (Nesefî, 2003-2004, s. 2/368).

Ahiretteki en önemli mükâfatlardan birisi de hiç şüphesiz şefaattir. Şefaet cennete girmeden önce de cennete girdikten sonra da olabilecek bir uygulamadır.

1.3. Şefaât

Ahirette şefaât doğrudan Allah'ın kendisinin veya izin vereceği başka bir kulunun affetmesi durumudur. Bu şartlarda şefaât etmesine Allah'ın izin verdiği kimsenin şereflendirilmesi, onurlandırılması söz konusu olmaktadır. Şefaatte dolaylı olarak affeden gerçekte yine Allah'tır. Şefaât; insanın âhiret hayatında tövbe etmesi, Allah'ın da kulun bu tövbesini kabul edip affetmesi şeklinde olan bir bağışlama değıldir (İbn Fûrek, 1987, s. 167; Kadı Abdülcebâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 14/404). Zira ahiret tövbe yeri değıldir.

Şefaât inancının daha iyi anlaşılması için onun Kur'anî temellerine göz atmamız uygun olacaktır. Kur'an, indirildiği zaman zarfında muhataplarının kabul ettiği bazı inanç ve uygulamaları kökten reddetmiştir. Bazılarını da olduğu gibi bırakmış, bazılarını ise kısmen düzelterek kabul etmiştir. Şefaât konusu Kur'an'ın kısmen düzelterek kabul ettiği inançlardan birisidir. Câhiliyye Arapları için şefaât bilinmeyen bir kavram değıldi. Onlar, Allah'a inanmakla beraber O'nun katında aracılık yapan melekler, insanlar ve birtakım varlıklar bulunduğuna inanmaktaydılar. İşte Kur'an, onların, Allah dışında şefaâtçiler aramalarının yanlış olduğunu ortaya koymuştur (Namli, Allah'ın İsim ve Sıfatlarının Sonsuzluğu Bağlamında Şefaât, 2019, s. 264-276; Kılıçarslan, 2020, s. 482-489).

Asr-ı Saadet dönemindeki müşrik ve inkârcıların yanlış şefaât inanışları; "(Ey Muhammed), onları yakın kıyâmet günü hakkında uyar. O gün kalpler hüçün dolu olarak hançerelere, yürekler, ağızlara gelmiştir. Zâlimler için samimi bir arkadaş ve sözü dinlenecek bir şefaâtçi asla yoktur" (el-Mü'min 40/18) buyurularak reddedilmiştir. "Kıyâmetin kopacağı gün suçlular tüm ümitlerini kaybederler. Onların, Allah'a şirk koştukları şefaâtçiler de yoktur ve onlar (cehennemlikler) şirk koştukları ortaklarını da inkâr etmişlerdir" (er-Rûm 30/12-13) âyeti, müşriklerin iddia ettiği gibi putların bir şefaâtlerinin olmayacağını haber vermektedir.

Tamamı Allah'a ait olan, özel izne bağılı bulunan bir şefaât uygulaması yapılacak olmasına rağmen Müslümanların da şefaate güvenerek sâlih amelleri, hayırlı işleri, iyi ve güzel davranışları terk etmemeleri gerektiği, dünyada yapılan iyilikler karşılığında kazanılan sevapların şefaât beklentisinden daha öncelikli olduğu ortaya konmuştur. "Ey îman edenler, içinde hiçbir alışverişin ve hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin bulunmadığı bir gün (hesap günü) gelmeden önce sizlere rızık olarak verdiğimiz şeylerden infâk edin. Kâfirler (var ya; işte) onlar zâlimlerdir." (el-Bakara 2/254).

Biz, Kur'an'da yer alan cennet mükâfatlarından özellikle şefaât inancını incelemek istiyoruz. Zira inanılması gerekenler hususlar her şeyden önce Kur'an'a dayanmalıdır. Bu bakımdan Kur'an'ın ana çerçevesini çizdiği şefaât inancı ile ilgili âyetleri gruplandırmakta fayda görüyoruz. Bu konuda bazı kesimlerce toplumda meydana getirilmeye çalışılan kafa karışıklığını gidermeyi amaçlıyoruz. Bazı âyetlerde Allah'ın dışında gerçek şefaâtçilerin bulunmadığı, şefaatin tamamının Allah'a ait olduğu ifade edilmektedir. "Yoksa onlar, Allah'ın dışında, şefaâtçiler mi edindiler? De ki; ya onlar hiçbir şeye mâlik değıller ve onlar akledemezler olsalar da mı! De ki; şefaatin tamamı Allah'a aittir. Göklerin ve Yeryüzünün hükümrânlığı O'nundur. Sonra sizler hepiniz, O'na döndürüleceksiniz" (ez-Zümer 39/43-44) âyetleriyle Allah'ın dışında müşriklerin güvendikleri şefaâtçilerinin âhirette asla mevcut olmayacağı vurgulanarak onların yanlış inançları reddedilmiştir. Diğertaraktan Kur'an'da şefaatin tamamının sadece Allah'a ait olduğu belirtilerek müşriklerin yanlış şefaât anlayışlarına karşılık doğru şefaât inancı ortaya konmuştur. Aynı zamanda bu âyetten hak olan şefaatin, Allah tarafından kime ve her ne şekilde tahsis edilirse edilsin neticede yine Allah'ın hoşnutluğuna ve şefaatle alakalı olarak kendisinin koyduğu kurallara göre işleyeceği de apaçık anlaşılmaktadır (Namli, Allah'ın İsim ve Sıfatlarının Sonsuzluğu Bağlamında Şefaât, 2019, s. 264-276; Kılıçarslan, 2020, s. 482-487).

Bir kısım âyetlerde Allah Teâlâ, tamamı kendisine ait olan şefaât konusunda bazı kullarına izin vererek, kendisi dışında şefaât edeceklere istisna getirmektedir. O, kendilerini şereflendirmek için kullarından bazılarını şefaât etme izni vereceğini ifade etmektedir. "O'nun izni olmadan O'nun katında

şefaata edecek olan kimdir?" (el-Bakara 2/255) "Rahmân'ın katından kesin bir söz alan kimseden başka onlar asla şefaate sahip olmayacaklardır." (Meryem 19/87) "O'nun katında O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati asla fayda vermeyecektir. Nihayet, onların kalplerinden korku giderildiği zaman onlar; sizlerin Rabbiniz ne buyurdu?, derler. Onlar da hakkı buyurdu, derler." (Sebe 34/23).

Şefaata konusuna Allah'ın iznine bağlı olmasına ilave olarak sözünden râzı olacağı kimse nitelemesi ile bir şart daha getirilmiştir. "O gün Rahmân'ın, ona izin verdiği ve onun sözünden râzı olduğu kimseden başkasının şefaati asla fayda vermeyecektir." (Tâhâ 20/109) İzne bağlı ve sözünden râzı olma şartının şefaata edene mi yoksa şefaata edilene mi ait olduğu ihtilaflıdır. Zira lafız iki mânâyâ da uygundur.

Allah'ın izniyle şefaata edeceklerin en başında Hz. Peygamber gelmektedir. O, her peygamberin kendisine özel ve makbul bir duasının bulunduğu ve onunla duâ ettiğini, önceki peygamberlerin bu duâlarını yaptıklarını, kendisinin ise özel duâsını ümmetine şefaata etmek amacıyla âhirete bıraktığını haber vermiştir (Buhârî, ts., s. "Daavât", 1; Müslim, 1991, s. "İman", 334). Hz. Peygamber; "Şefaatom ihlasla kelime-i şehâdet getiren, kalbi ve dili ile tasdik eden kişi içindir" (Hanbel, 1993, s. 3/323) buyurmuştur. Başka bir rivayette de Hz. Peygamber, ümmetinin yarısının cennete girmesi ile şefaata etme arasında muhayyer bırakılmış, o da şefaati tercih etmiştir (Tirmizî, ts., s. "Sıfatü'l-Kıyâmet", 13). Ehl-i Sünnet ekollerinin benimsediği rivayetlere göre Resûlullah, büyük günah işleyenler için de şefaatin söz konusu olacağını, kendisinin de bunlara şefaata edebileceğini haber vermiştir (Ebû Dâvud, 1988, s. "Sünnet", 21; Tirmizî, ts., s. "Sıfatü'l-Kıyâmet", 11; İbn Mâce, 1975, s. "Zühd", 37; Hanbel, 1993, s. 4/78; İbn Fûrek, 1987, s. 167). Hz. Peygamber, şefaata edebileceklerin en başında peygamberleri, âlimleri ve şehitleri saymaktadır (İbn Mâce, 1975, s. "Zühd", 37). Hz. Peygamber'in hadislerinde uygulaması anlatılan şefaata konularının temelini de Kur'an'ın düzelterek kabul ettiği şefaata inancı oluşturmaktadır (Buhârî, ts., s. "Daavât", 1; Müslim, 1991, s. "İman", 304, 306). Mesnedi Kur'anî temele dayanan her konuda olduğu gibi bu konuyla da ilgili hadislerin tahriclerinin yapıpı, mütevâtir, meşhur ve âhâd şeklinde kabul edilmelerinin itikat açısından herhangi bir sakıncası da yoktur.

Meleklerin şefaati Allah'ın şefaata edilmelerine râzı olduğu kimseler için meleklerle şefaata izni verildiğinde geçerli olacaktır. "O (Allah, kullarının) yaptıklarını, yapacaklarını bilir. Onlar, O'nun rızâsına ermiş olandan başkasına şefaata etmezler. Onlar, O'nun (azâbının) korkusuyla, titreyenlerdir." (el-Enbiya 21/28). Görüldüğü gibi şefaata, âhiret için kuralsız, şartsız, genel bir uygulama değil daha ziyade Allah'ın bazı şartlara bağladığı özel bir durumdur. Allah, şefaatin şartlarından hepsini açıklamamakla beraber, bir şekilde kendi rızâsına uygun olan kulları için şefaatin varlığını zikretmiştir.

Kelam ekolleri şefaata konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyenin şefaata veya şefaatsiz bağışlanması kâfirin bağışlanması gibi mümtenîdir, imkansızdır (Kadı Abdülcebbar, Şerhu'l-uşûli'l-hamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdim, 2010, s. 622, 677-682; Kadı Abdülcebbar, el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 14/403-404; Neseî, 2003-2004, s. 2/397). Onlar, şefaati 'fazilette ziyâdelik' mânâsına te'vîl etmişlerdir. Çünkü onlara göre günahkârlara şefaata etmek diye bir şey yoktur (İbn Fûrek, 1987, s. 167). Mu'tezile için bu te'vîlin de bazı sakıncalar içerdiğini belirtmek durumundayız. Cennetlikler arasında derece farkının bulunduğu, âhiretteki derece ve faziletlerin dünyadakine göre çok daha büyük olduğu, Kur'an'da ifade edilmesine rağmen (bk. el-İsrâ 17/21) bazı Mu'tezile âlimleri sistemlerinin gereği olarak serbest irade ve şuurla yapılmış amelleri sayesinde cennete layık mü'minler arasında rütbe farkını kabul etmeyip, mutlak eşit olan mükâfata inanmış görünmektedirler (Sâlih, 2014, s. 109). İbrahim en-Nazzâm (ö. 220/835)'ın, Allah'ın cennetlik olarak yüceltiği kimselerin üstünlük bakımından birbirinden farkı olmadığını iddia ettiği nakledilmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim ile diğer mü'minlerin çocukları arasında fark olmadığı gibi cennette mü'minlerin çocuklarının üstünlük dereceleri ve nimetleri ya da mertebeleri

yılanların, akreplerin vs. derecesinden üstün değildir. Çünkü bu hayvanların da bu çocuklar gibi amelleri yoktur, dediği öne sürülmektedir. (Bağdâdî A. , 1991, s. 106).

Cârullah ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), el-İsrâ 17/21. âyetinde zikredilen derece ve fazilet farkını “şan ve şeref” anlamına alıp, bu konudaki farklılığın daha büyük olacağını; orada sevâplandırma, hasenatın karşılığının verilmesi ve şereflendirmenin söz konusu olduğunu söylemektedir. Sonra da görüşünü desteklemek için; “Ey dünya meclislerinde kendini yükselterek şeref yarışına giren kişi, sen âhiret meclislerinde kendini yükseltip şeref yarışına girmek istemez misin? Zira âhiret daha büyük ve daha faziletlidir.” şeklinde bir kelâm-ı kibar zikretmektedir (Zemahşerî, 1998, s. 3/506).

Ehl-i Sünnet ekollerinin anladığı mânâda bir şefaati Mu'tezile asla kabul etmemektedir. Onlar, şefaati beş ilkelerinden üçüne aykırı bulmaktadırlar. Mu'tezile büyük günah işleyenini şefaati yoluyla affedilmesini va'd ve va'îd ilkelerine aykırı görmektedir. Bu sebeple onlar, âhirette şefaatin varlığına dair delil getirilen âyetleri te'vîle yönelmektedirler. Onlara göre şefaatin te'vîli, cennetliklerin mertebelerinin yükseltilmesidir. Ayrıca onlara göre şefaati, şefaati edilecek olanın bir ihtiyacına erişmesini sağlamaktır. Mu'tezile'ye göre âhirette cezalandırılmayı hak eden suçlunun affedilmesi şeklinde bir şefaatin gerçekleşmesi Allah'ın adaletine aykırı olur. Zira büyük günah, cehennemde kalmanın temel sebebidir. Tövbe etmeden ölenler ebedî cehennemlidir. Fakat günahkarların azapları kafirlerin göreceği azaptan biraz daha hafiftir. Bu durum onların “el-Menziletü Beyne'l-Menziletayn” ilkelerinin âhiretteki yansıması olmaktadır. Küçük günahlar ise bir ceza karşılığı olmaksızın bağışlanmaktadır (Kadı Abdülcebbâr, Şerhu'l-'uşûli'l-ğamse, ta'lîk. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm, 2010, s. 622, 677-682; Kadı Abdülcebbâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 14/403-404; Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 476; Pezdevî, 1963, s. 131, 142; Gölcük, 2016, s. 472). Mu'tezile şefaati kabul etmezken, onların kelâmî görüşlerinin büyük bir kısmını benimseyen Şîa ekolleri şefaati genel olarak kabul ederler. (Esedî, 2001, s. 13, 89, 125).

Ehl-i Sünnet ekollerine göre Allah'ın büyük günah işleyeni fazlı ve rahmeti ile bağışlaması câizdir ve bu bağışlanma bir hikmete mebnidir. Allah'ın, resûller ve nebilerin şefaati ile sâlih kimselerin, babaların, oğulların, akrabaların, hocaların ve öğrencilerin şefaati ile affetmesi de câizdir (Nesefî, 2003-2004, s. 2/397). Bir topluluğun, diğer topluluğa, fakirin zengine, mazlumun zâlime, evlatların babaları ve atalarına şefaati câizdir (İbn Fûrek, 1987, s. 169). Eş'arîlere göre Hz. Peygamber'in şefaati, günahlarında haddi aşanlar içindir. Tövbe edenler için şefaati, tövbelerinin kabulü içindir. Muhsinler için şefaati, nimetlerin ve derecelerinin artması içindir (İbn Fûrek, 1987, s. 167).

Eş'arî kelamcısı İbn Fûrek (ö. 406/1015), cehenneme girecekleri şefaati edilmesinin geçersiz olduğu iddialarına karşı şu savunmayı yapmaktadır: Şefaati inkâr edenler; “Sizler, günahkârlar çekmeleri gereken azâp miktarınca cezalandırıldıktan sonra imanları sebebiyle cennete girecekler”, diyorsunuz. İşte bu durumda şefaati nerede kaldı? derlerse onlara denilir ki; “Şayet günahkârlara cehennemde azap edilirse bu durumda şefaati, onların azaptan hak ettiklerinin tamamını yaşamadan önce ateşten çıkmaları için olur. Diğer taraftan cehennemdeki günahkârlar için şefaati, her zaman onların içinde buldukları ve hak ettikleri azâbın hafifletilmesidir.” (İbn Fûrek, 1987, s. 169).

Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037), şefaati inkâr edenlerin metaforik bir hikâyeye ile kendilerini savunmaya çalıştıklarını zikretmektedir. Hikâyeye göre bir adam karısını boşamak, köle ve cariyelerini azat etmek veya şefaate layık olacak bir amel işlemek için Allah'a yemin etmek istemektedir. Bu adama verilecek cevap ne olmalıdır? Günahlardan sakınması emredilecek olursa, günahından sakınan kişinin şefaate ihtiyacı yoktur. Günah işlemesi emredilecek olursa bu durumda da ümmetin icmâsına aykırı hareket edilmiş olur. Bağdâdî bu hikâyeye şöyle cevap veriyor: “Şefaate nail olacak bir amel işlemek için yemin eden kişinin yeminini bozup, keffâret vermesi gerekir. Çünkü âhirette şefaate erişmek, hak etmekle değil Allah'ın lütuf ve inâyetiyle olmaktadır.” (Bağdâdî A. , 2002, s. 269).

Şefaatin zamanına gelince; İbn Fûrek, onun cennete girmeden önce de cennete girildikten sonra da olabileceğini ifade etmektedir. Şayet cennete girmeden önce olursa cennete daha hızlı girmek ve kişinin korktuğu şeylerden uzaklaşması için olur. Şefaet cennete girdikten sonra olursa, ikram edilen şeylerin arttırılması demek olur. Şefaet cehenneme girdikten sonra olursa, ondan bir topluluğun çıkması mânâsına gelir (İbn Fûrek, 1987, s. 167). Zira hadis-i şerifte “kalbinde zerre ağırlığınca iman olan kişi ateşten çıkacaktır”, buyrulmuştur (Buhârî, ts., s. “İman”, 33; Müslim, 1991, s. “İman”, 302, 325).

Sonuçta Allah’ın dünyada affedebileceğini kabul ederken, âhirette affetmesini imkansız görmek; O’nun sonsuz olan tüm sıfat ve güzel isimleri ile özellikle merhametli, bağışlayan ve affeden olduğunu belirten isimlerinin işlevselliğini kaybettiğini iddia etmek olur ki bu mümkün değildir. Çünkü Allah’ın tüm isim ve sıfatları sonsuzdur.

Cennetin en önemli nimetlerinden biri de Kevser havuzudur.

1.4. Kevser Havuzu

Hiz. Peygamber’e özel olarak verildiği Kur’an’da ifade edilen Kevser Havuzu da cennetliklerin mükâfatlandırıldığı nimetlerden biridir (bk. el-Kevser 108/1). Onun suyundan Allah’ın dilediği mü’minler içeceklerdir (Pezdevî, 1963, s. 162). Hadislerde Kevser Havuzu hakkında “Havuzumun uzunluğu bir aylık mesafedir. Kenarları düzgündür. Suyu gümüşten daha parlaktır. Kokusu da miskten daha güzeldir. Bardakları da gökteki yıldızlar gibidir. Her kim ondan içerse bundan sonra asla susamaz” buyrulmuştur (Müslim, 1991, s. “Fedâil”, 27). Diğer bir rivayette de; “Cennette bir nehirdir ki, iki kenarı, sahilleri altındandır, içeceği süttten daha beyazdır, baldan daha tatlıdır, bardakları da gökteki yıldızlar sayısı kadardır” (Tirmizî, ts., s. “Tefsîr”, 108) denilmiştir. Havuz özel olarak Hiz. Peygamber’e ikram edilmiş, fazlın ve mertebenin en yükseğidir. Bu konuda Hiz. Peygamber’den gelen haberleri akıl kabul eder, anlar ve açıklar. Sahih hadisleri de kabul etmek en doğru olanıdır (İbn Fûrek, 1987, s. 173; Taftâzânî, 2007, s. 133). Ancak Mu’tezile, Kevser Havuzu hakkında gelen haberleri mütevâtir olmadıkları için kabul etmemektedir (Pezdevî, 1963, s. 163). Halbuki cennette değişik ırmakların varlığından bahsedilir. “Müttakîlere va’d edilen cennetin misâli; orada (rengi, tadı, kokusu) değişikliğe uğramayan sudan ırmaklar ve tadı değişikliğe uğramayan süttten ırmaklar ve içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve saf, süzme baldan ırmaklar vardır.” (Muhammed 47/15). Pek çok âyette (bk. el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15, 136, 195; el-Ankebût 29/58; ez-Zümer 39/20) cennetteki ırmaklardan bahsedildiği halde Mu’tezile’nin Kevser Havuzu’nun varlığını inkâr etmesini anlamak mümkün değildir. Bu ırmaklardan birinin özel olarak onu onurlandırmak için Hiz. Peygamber’e tahsis edilmesinin ne sakıncası olabilir?

Cennetliklere verilecek manevî nimetlerden birisi hiç şüphesiz rü’yetullahtır.

1.5. Rü’yetullah

Cennetliklerin ulaşabilecekleri nimetlerin en büyüklerinden birisi şüphesiz rü’yetullah yani Allah’ı görmeleridir. Diğer nimetlerin büyük bir kısmı maddî olduğu halde rü’yetullah manevî yönü ağır basan bir nimettir.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767)’ye göre cennet ehli için cihetsiz, teşbihsiz ve keyfiyetsiz olarak Allah Teâlâ’yı görmek haktır. Rü’yet, mü’minlerin baş gözleriyle ve Allah ile aralarında bir mesafe olmaksızın, keyfiyeti anlaşılmas ve benzetilemez bir halde vâkî olacaktır (Ebü’l-Müntehâ, ts., s. 73; Uçkaç, 2007, s. 108-111; Pezdevî, 1963, s. 77). İlgili âyet ve hadisler binaen Ehl-i Sünnet ekolleri Eş’arîlik ve Mâtürîdîlik rü’yetullah hakkında ittifak etmişlerse de Mu’tezile bunun imkânsız olduğunu savunur (Kadı Abdülcebbar, el-Muğnî fi ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl, 2012, s. 4/52; Kadı Abdülcebbar, Şerhu’l-‘uşûli’l-hamse, ta’lik. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm, 2010, s. 224). Rü’yetullah hakkında en başta Mu’tezile te’vîle yönelmiştir. İlk dönemlerde bu konuda görüşü bulunmayan Hâriciler, Zeydiyye, Şîa (Râfıziler), Cehmiyye ve bazı Mürcie fırkaları da Mu’tezile gibi âyetlerin zâhirî mânâlarını te’vîle ederek,

bu konudaki hadisleri de önemsemeyerek Allah Teâlâ'nın görülemeyeceğini, görülmesinin imkansız olduğunu ileri sürmüşlerdir (Pezdevî, 1963, s. 78; Koçyiğit, 1974, s. 6).

Tevhîd ehli olmakla övünen Mu'tezile, Allah'ı gözle görme imkânını hiçbir şekilde kabul etmemektedir. Onlara göre Allah mefhumunda maddî olan her şeyin reddedilmesi gerekir. Allah'ı görmenin tek yolu O'nunla karşı karşıya olma ve O'ndan gelen ve insanların gözünün ağ tabakasını etkileyen ışık hüzmeleridir. Onlar bu şekildeki görülmeyi câiz görenlerin tekfirini de ileri sürmüşlerdir. Mu'tezile'ye göre Allah'ın görülmesini her ne tarzda olursa olsun kabul etmek doğru olmaz (Bağdâdî A. , 1991, s. 82, 121). Kadı Abdülcebâr, Mücessime ile bu konuda ittifak ettiklerini ifade etmektedir. Mücessime'ye göre Allah cisim olmazsa görülmesi de câiz değildir, cisim olması durumunda görülmesi de doğru olur (Kadı Abdülcebâr, Şerhu'l-'uşûli'l-ğamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyin Mânkdîm, 2010, s. 224). Ona göre gören ve görülenin karşı karşıya olması gerekir. Allah'ın fizikî olarak başka bir varlığın karşısında olması ise mümkün değildir (Kadı Abdülcebâr, Şerhu'l-'uşûli'l-ğamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyin Mânkdîm, 2010, s. 240). Basra Mu'tezilesi'nden olan Dırar b. Amr (ö. 200/815), ise Allah'ın mahiyetinin kıyamette mü'minler tarafından altıncı bir hisle görülebileceği görüşündedir. (Pezdevî, 1963, s. 78; Bağdâdî A. , 1991, s. 82, 158).

Rü'yetullah'ın imkânı ve imkansızlığı hakkında genellikle aynı âyetler delil olarak getirilmektedir. Bu âyetlerden birisi Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ ile mülâkâtını anlatan âyettir. (وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَايَ وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَايَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا) "Mûsâ, Bizim tâyin ettiğimiz vakitte geldiği ve onun Rabbi, onunla konuştuğu zaman o; ey benim Rabbim, bana (cemâlini) göster de, ben, Sana bakıp, göreyim, dedi. O buyurdu ki; sen, Beni asla göremezsin. Fakat sen, dağa bak. Şayet o (dağ) yerinde durabilirse sen de Beni görürsün. Rabbi dağa tecellî ettiği zaman onu paramparça, darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın olarak yere kapandı." (el-A'râf 7/143)

Mu'tezile kelimalarına göre âyetin (لَنْ نَرَايَ) "Beni asla göremezsin" ifadesinde yer alan (لَنْ) "len" edatı bütün gelecek zamanı olumsuz kılmaktadır (Râzî, 1981, s. 14/242). Fahreddin er-Râzî, bu âyette (لَنْ) "len" olumsuzluk edatının geleceği devamlı surette nefyettiğinin ileri sürülemeyeceğini, Hz. Mûsâ'nın rü'yet talebi anında bu isteğin nefyinden ibaret olduğunu ifade etmektedir (Râzî, 1981, s. 14/242-243). Bu edatın tüm istikbali nefyetmediğine örnek olarak "(Yahûdiler), kendi istek ve irâdeleriyle işledikleri şeyler (günahlar) sebebiyle onu (ölümü) ebediyyen asla temennî etmezler" (el-Bakara 2/94-95; el-Cum'a 62/6-7) âyetlerinde "ölümü asla temenni etmezler" buyrulmakla beraber âhirette hayvanlar gibi toprak olmayı (bk. en-Nebe' 78/40) ve helâk edilmeyi temennî edeceklerini bildiren âyetleri (bk. el-Furkân 25/13-14; el-İnşikâk 84/11) delil getirmektedir (Râzî, 1981, s. 14/242). Zira cehennemlikler azâba dayanamayıp "Ey Mâlik, Rabbin, bizim ölümümüze hükümsün (bizleri öldürsün), diye nidâ (feryat, figân) ederler." (ez-Zuhruf 43/77). Eğer (لَنْ) "len" olumsuzluk edatı Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi bütün gelecek zamanı nefyetseydi cehennemliklerin toprak olmayı ve ölmeyi temenni etmeleri imkansız olurdu. Bu âyetlerden bahsi geçen edatın sadece dünya hayatına yönelik olarak gelecek zamanı olumsuzlaştırdığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu âyet âhirette Allah'ın görülmesine engel değildir.

Kadı Abdülcebâr (ö. 415/1025)'a göre, Mu'tezile'nin genel görüşüne uygun olarak âyette Yüce Allah, rü'yeti dağın yerinde durabilmesine bağlamakla beraber dağı paramparça ederek görülmesinin mümkün olmadığını pekiştirmiştir (Kadı Abdülcebâr, el-Muğnî fî ebvâbî't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/168-170). Yine ona göre Allah'ın rü'yeti dağın yerinde durabilmesine bağlamasından maksat; onun yerinde durmasını şart koşmak değil aksine "teb'îd: uzaklaştırma"dır. Bu sebeple Arapların "teb'îd: uzaklaştırma" yoluyla bir şeyin imkansızlığını gösterdikleri gibi rü'yetullahın meydana gelmesi mümkün olmayan bir şeyle ilintili hale getirilmesiyle Hz. Mûsâ'nın da Allah'ı görmesinin imkansızlığı ortaya çıkmış olmaktadır. Kadı Abdülcebâr, "teb'îd: uzaklaştırma" konusunda "Şüphesiz ki

âyetlerimizi yalanlayan ve onlara karşı kibirlenenler, büyüklük taslayanlar var ya; onlar için semânın kapıları asla açılmayacak ve nihayet onlar deve iğne deliğinden geçinceye kadar, asla cennete giremeyeceklerdir.” (el-A’râf 7/40) âyetini de delil getirmektedir (Kadı Abdülcebâr, el-Muğnî fî ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl, 2012, s. 4/168). Ancak Kadı Abdülcebâr’ın ileri sürdüğü ayette geçen ‘devenin iğne deliğinden geçemeyecek olması’ örneği imkansızlığı ifade etmekteyse de ‘dağın yerinde durabilmesi’ imkan dahilindedir.

Ehl-i Sünnet ekollerine göre âyetten anlaşılan husus şudur: Hz. Mûsâ, Allah’ı görmek isteğinde bulunmuş ve bunu da apaçık ifade etmiştir. Şayet Allah’ın görülmesi mümkün olmasaydı, Hz. Mûsâ imkân dahilinde olmayan ve Allah’a yakışmayan bir şeyi istemiş olurdu. Bununla birlikte Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görmek istemesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi: Onun, Allah’ın görülemeyeceğini bilmemesi sebebiyle bu istekte bulunmasıdır. Bu ise zayıf bir ihtimaldir. Çünkü o, bir peygamberdir, Rabbinin cahili olan biri, peygamber olamaz. İkincisi: Onun, Allah’ın dünyada görülebileceğini veya görülmeyeceğini bildiği halde görme isteğinde bulunmasıdır. Bu durumda yine iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi: Hz. Mûsâ, dünyada Allah’ın görülemeyeceğini bildiği halde ondan, Allah’ı açıkça kendilerine göstermesini isteyenlerin; “Bizler, Allah’ı açıktan açığa, apaçık görünceye kadar sana asla, hiçbir zaman inanmayacağız” (el-Bakara 2/55 bk. en-Nisâ 4/153) diyenlere ve daha sonraki nesillerden böyle düşünenlere karşı bir delil olsun diye bu istekte bulunmuş olabilir. İkincisi ise Hz. Mûsâ, Allah’ın görülmesinin mümkün olduğunu bilerek bu imkânın dünyada gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlamak için bu istekte bulunmuş olmasıdır. (Mâtürîdî, Kitâbü’t-tevhîd, 2017, s. 159; Pezdevî, 1963, s. 79-80; Râzî, 1981, s. 14/238-239; Kılıçarslan, 2020, s. 338). Her iki ihtimalin de vakiya uygun olduğunu ifade edebiliriz. Zira aksi halde hikmete aykırı bir istekte bulunmuş ve itaba maruz kalmış olurdu (bk. Hûd 11/42, 45-46; Tâhâ 20/121-122).

Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görme isteğine verilen cevap bu konunun nirengi noktasıdır. Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ’nın kendisini görme isteğine karşılık “sen, Beni asla göremezsin” buyurarak dünyanın fizikî şartlarının kendisini görmeye engel olduğunu Hz. Mûsâ’ya ifade buyurdu. Rü’yetin gerçekleşebilmesini de dağın yerinde durabilmesi şartına bağlamış olmakla rü’yetin mümkün olduğunu belirtmiş oldu. Dağa tecelli etmekle de dağın yerinde durmadığı görüldü. Bu olayın sonucunda Hz. Mûsâ, Allah’ın görülmesinin mümkün olduğunu fakat dünyanın fizikî şartlarının rü’yete uygun olmadığını ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn olarak kavramış oldu.

Ebü’l-Hasen el-Eş’arî (ö. 324/936)’ye göre şayet Allah, rü’yetin uzak ve imkansız bir şey olduğunu Hz. Mûsâ’ya “teb’îd: uzaklaştırma” yoluyla beyan etmek isteseydi; rü’yeti gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeye bağlar, dağın yerinde durabilmesi gibi mümkün olan bir şeye bağlamazdı. Bu durum Allah’ın görülebilir olduğuna dalâlet etmektedir. Eş’arî, câhiliye dönemi kadın şâirlerinden el-Hansâ’nın kardeşiyle harp halinde olan birisiyle barışmamak için sözü imkansız bir işe getirdiğini ve “Zift karası beyaza dönüşmedikçe harp ettiğim kimselerle asla barışmam” dediğini delil olarak getirmektedir. Ona göre Hz. Mûsâ’ya, rü’yetin imkansızlığı “teb’îd: uzaklaştırma” yoluyla açıklansaydı, bu örnekte olduğu gibi elbette mümkün olmayan bir işe bağlanması gerekirdi. (Eş’arî, 1977, s. 43-44). Şayet Allah hiçbir şekilde görülemez olsaydı, Allah’ın ona; “Ben asla görülmem” buyurması yeterli olurdu. Allah’ın görülebileceğinin bir diğer delili de rü’yetin câiz olan bir olaya bağlanmasıdır. O da dağın yerinde durabilmesi şartıdır. Mümkün olan bir şarta bağlanan şey de mümkündür. Bu durum rü’yetin zâtî itibarıyla mümkün olmasını gerektirmektedir (Râzî, 1981, s. 14/240). Allah Teâlâ’nın görülmesinin mümkün olması, dağın O’nu görmesi ile Hz. Mûsâ’nın rü’yet hazzına nâil olamaması elbette çok farklıdır. Allah’ın görülebilen bir varlık olduğu, Hz. Mûsâ’nın Allah Teâlâ ile mülâkâtında dağın Allah Teâlâ’yı gördüğü, bu yüzden de paramparça olduğu görüşünü savunanlar vardır. (Koçyiğit, 1974, s. 26-27) İnsan için görme fiili göz duyusuyla gerçekleştiğine göre bu dünyada gözün görülebilir olan bir şeyi görememesi her şeyin görülemez olduğuna değil gözün o varlığı görme

kudretinin eksikliğine delâlet eder. Eski zamanlarda teorik olarak varlığı kabul veya reddedilen, hücre, mikrop, atom gibi varlıklar günümüzde mikroskop denilen aletlerle görülebilmektedir. Milyonlarca ışık yılı uzaktaki yıldızlar, gezegenler ve gök cisimleri çok güçlü teleskoplarla müşahade edilebilmektedir. Evrende varlığı bilinen ve görebilmenin engelleri kaldırıldığı zaman müşahade edilebilen varlıklar bulunduğu göre âhirette hem cennetin fizikî şartlarının dünyadan farklı olması hem de insan gözünün bazı sınırlarının Allah tarafından bertaraf edilmesi sonucunda rü'yetullahın gerçekleşmesi mümkün olabilecektir. Dolayısıyla el-A'râf 7/143. âyeti Allah'ın âhirette görülemeyeceğine delâlet etmez.

Rü'yetullah hakkındaki ikinci âyet: (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) "O gün (Âhiret günü), Rabbine bakan, parıldayan, yüzler vardır." (el-Kiyâme 75/22-23) âyetidir. Âyetin zahiri mânâsı cennetliklerin sevinçlerinin yüzlerine aksetmesinden ve Rablerini seyretmelerinden bahsetmektedir. Ehl-i Sünnet ekolleri âyetin bu zahiri anlamını benimseyip kabul etmişlerdir.

Mu'tezile bu âyetin rü'yetin imkânına delâlet etmediğini ortaya koymaya çalışmış ve te'vîl yoluyla âyetin zahiri mânâsı dışında değişik anlamlara geleceğini ileri sürmüştür. Kadı Abdülcebâr bu konuda birkaç farklı te'vîl zikretmektedir. O, kelimenin düşünmek, acımak, merhamet etmek, beklemek ve rü'yet mânâları bulunduğunu kabul etmekle beraber âyette geçen "nazar" kelimesinin hiçbir şekilde rü'yet demek olmadığını belirtmektedir. Nazar bir şeyi görmek için yüzü o tarafa çevirmektir ve görmenin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Arap dilinde nazar kelimesi yüze atfedilmiş ama tüm vücut kastedilmiştir. Hilalin doğuşunu bekleyen bir topluluk için nazar kelimesi kullanılabilir. Ama gören anlamında "râî" kelimesi hilali görmedikçe kullanılamaz. Gizli veya görünmeyen bir şeye bakan (nâzır) kişiye gören (râî) denilmez. Burada nazar kelimesiyle kastedilen şey, birisini beklemek veya birisinden bir şeyler beklemek anlamındadır (Kadı Abdülcebâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/191-192; Kadı Abdülcebâr, Şerhu'l-'uşûli'l-hamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyin Mânkdîm, 2010, s. 235-242).

Eş'arî de nazar kelimesinin değişik anlamlara geldiğini zikretmekte ve bunu değişik âyetlerle desteklemektedir. Sonra da bu âyette geçen nazar kelimesinin rü'yet anlamına geldiğini delillendirmeye koyulmaktadır. Ona göre âyetin anlamı düşündürmek değildir. Zira âhiret düşünme ibret alma yeri değildir. Yüzdeki her iki gözle beraber zikredildiğinde beklemek mânâsına da gelmez. Nazar kalple beraber zikredilince gözle görmek demek olmadığı gibi yüz kelimesi ile beraber zikredilince de beklemek anlamına gelmez. Nazar cennette beklemek demek de değildir. Zira beklemekte hüznün ve iç burukluğu mevcuttur. Halbuki cennet halkı için "hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin aklına gelmeyen şeyler" (Buhârî, ts., s. "Tefsir", 32-1; Hanbel, 1993, s. 3/61, 143, 223; Taberânî, 1984, s. 6/122) mutlu bir hayat tarzı ve devamlı nimetler bulunmaktadır. Hal böyle olunca cennetliklerin sürekli bekleyenler durumunda olmaları câiz değildir. Cennetliklerin hatırlayıp akıllarına gelen her bir şey hatırlar hatırlamaz kendilerine getirilir. Allah'ın cennetliklerden acıma bakışı istemesi de câiz değildir. Çünkü yaratılmışların yaratanlarına acıma bakışı ile bakmaları mümkün değildir. Bu durumda nazar kelimesine verilen mânâlardan ilk üçü doğru olmayınca rü'yet anlamı geçerli olmakta, cennetliklerin Rablerini göreceklere anlamına gelmektedir (Eş'arî, 1977, s. 35-37). Mâtürîdî de bu âyet hakkında Eş'arîlerle aynı düşünceleri paylaşmaktadırlar (Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 160; Pezdevî, 1963, s. 81-82; Nesefî, 2003-2004, s. 1/523).

Rü'yetullah hakkındaki üçüncü âyet: (لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ) "Onlardan iyilik yapanlar için, daha güzel bir iyilik ve bir ziyâde vardır." (Yûnus 10/26). Ehl-i Sünnet ekolleri bu âyette yer alan "ziyâde" kelimesini rü'yetullah şeklinde tefsir etmektedirler (Eş'arî, 1977, s. 45-46; Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 160-161; Pezdevî, 1963, s. 82; Nesefî, 2003-2004, s. 1/524; Râzî, 1981, s. 17/18). Bu tefsirin temelleri sahabe ve Hz. Peygamber'e varan isnad sistemine dayanmaktadır. "Ziyâde" kelimesinin rü'yetullah şeklinde tefsiri yirmi bir sahabîden nakledilmektedir (Nesefî, 2003-2004, s. 1/525). Hz.

Peygamber'den rivayete göre o şöyle buyurmuştur: "Cennetlikler cennete girdiği zaman Allah Teâlâ onlara: Başka bir şey istiyor musunuz, size ziyadeleştirip daha fazlasını vereyim, der. Onlar da: Sen yüzümüzü ağartmadın mı? Sen, bizi cennete koyup, cehennemden kurtarmadın mı? (daha ne isteyelim ki), derler. Hz. Peygamber devamla buyurdu ki: Sonra perde kalkar ki, cennetliklere daha önce Rablerine bakmaktan daha tatlı bir şey verilmemiştir." Hz. Peygamber bu hadisi irad ettikten sonra devamında yukarıdaki âyeti okumuştur (Müslim, 1991, s. "İman", 297).

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) âyette geçen "ziyâde" kelimesinin rü'yetullah demek olduğunu değişik sahabîlere ulaşan isnatlara dayandırmaktadır (Taberî, 2001, s. 12/156-162). "Ziyâde" kelimesinin tefsiri ile ilgili olarak Taberî'de yer alan üç rivâyet gurubu daha vardır. Bunlar; kelimenin bir iyiliğe karşı on misli ile sevap verilmesi; Allah'ın mağfiret ve rızası; bir de dünyadaki sınırlı rızıklandırmaya karşılık âhirette hesapsız rızıklandırma şeklinde tefsir edilmesi ile ilgilidir. Pezdevî de "ziyâde" kelimesinin farklı tefsirlerini zikrederek bunların Hz. Peygamber'den rivayet edildiğini belirtmektedir (Taberî, 2001, s. 12/162-165; Pezdevî, 1963, s. 82).

Râzî âyeti gramer bakımından incelemekte (*الْحَسَنَى*) "el-hüsnâ" kelimesinin müfred/tekil olarak elif lâm takısı (*ل*) almış olduğunu, bu sebeple de bir önceki âyette geçen "Dâru's-Selâm: Selâmet Yurdu" ismine delâlet ettiğini ifade etmektedir. Müslümanların ittifâkıyla bu kelime cennetin isimlerindedir. İyilik yapanlara cennet va'd edildiğine göre cennetle birlikte verilecek olan "ziyâde"nin cennette olan her şeyden daha farklı başka bir şey olması gerekir. Aksi takdirde iki farklı kelimeyle aynı şeyin verileceği ifade edilmiş olur ki, bu da âyette lüzumsuz bir tekrara neden olur. Bu da delâlet etmektedir ki "ziyâde"den murad edilen şey rü'yetullahtır (Râzî, 1981, s. 17/81).

Mu'tezile bu âyetin rü'yetin imkânına delâlet etmediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Onlara göre bu âyet zâhiri itibariyle rü'yetullahla delil olamaz. Hz. Peygamberden gelen haberler de ahâd cinsinden olduğundan böyle konularda delil olarak kullanılamazlar (Kadı Abdülcebbâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/212-215). Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915) "ziyâde" kelimesinin tefsiri ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den nakledilen haberlerin muhtelif olduğunu bu tefsirlerden birinin de cennetliklere 'bir iyiliğe on misli ile sevap verilmesi' olduğunu bu sebeple de kendi te'vîllerine bir aykırılık bulunmadığını savunmaktadır. Ona göre "ziyâde" kelimesinin rü'yetullah olarak te'vîl edilmesi kendilerinin savunduğu bu te'vilden üstün değildir (Kadı Abdülcebbâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/212; Râzî, 1981, s. 17/81-82). Kadı Abdülcebbâr, Cübbâî'nin delillerini zikrederken "ziyâde" kelimesi üzerine ilave olduğu şey cinsindedir ve böyle olması gerekir diye kendilerine ait bir görüşü de ifade etmektedir. (Kadı Abdülcebbâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/213).

Fahreddin er-Râzî, Kadı Abdülcebbâr'ın bu türlü te'vîllerine cevap vererek onu nakzetmektedir: Bir şeyin üzerine ilave edilen belirli bir miktar ile beraber zikredilmişse "ziyâde"nin de onun cinsinden olması gerekir. Fakat herhangi bir miktar zikredilmemişse "ziyâde"nin farklı, esas verilenden başka bir şey olması gerekir. Örnek olarak bir kimse diğerine; "sana on kile (müd) buğday ve bir de ziyade veririm" dese, buradaki ziyâdeliğin de buğday cinsinden olduğu anlaşılır. Ama bir miktar zikredilmemiş; "sana buğday ve bir de ziyâde veririm" demiş olunursa buradaki "ziyâde" kelimesinin buğdaydan başka bir şey ifade etmesi gerekir. Bu âyette zikredilen "hüsnâ" kelimesi cennettir, mutlak olarak ifade edilmiştir ve herhangi bir miktar da belirtilmemiştir. O halde cennet nimetlerine ilave olunan şeyin cennette var olanlardan farklı bir şey olması gerekir ki bu da Hz. Peygamber'den sahih bir şekilde rivâyet edilen hadislerdeki rü'yetullahtır (Râzî, 1981, s. 17/81-82).

Rü'yetullah hakkındaki dördüncü âyet: (*لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ*) "O'nu gözler (dünyada) asla idrâk edemez (göremez)ler. Ve O (bütün) gözleri idrâk eder (görür)." (el-En'âm 6/103).

A'râf 7/143. âyetinde olduğu gibi Mu'tezile bu âyeti de rü'yeti reddetmek için delil olarak kullanmıştır. Kadı Abdülcebbâr, bu âyette geçen "idrâk" kelimesinin "basar" kelimesi ile birlikte

kullanıldığında özel olarak gözle görmeyi ifade ettiğini, bu sebeple de âyetin Allah'ın görülemediğine delâlet ettiğini, gözlerin O'nu asla göremeyeceğini savunmaktadır (Kadı Abdülcebbar, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/146).

Mâtürîdî'nin bu âyetin yorumuyla ilgili olarak Mu'tezile'nin düşüncelerine katılmadığını görmekteyiz. O, "idrak" kelimesine Mu'tezile'nin anladığı "basar" anlamını vermez. Ona göre "idrak", bir şeyi tüm cihetleriyle kapsayıp iç yüzünü anlamak demektir. Diğer taraftan ona göre Allah'ın görülmesi gereklidir, haktır. Ancak bu görülme idraksiz ve tefsirsiz yani keyfiyetsiz (bu dünyada iken anlayamayacağımız) bir şekilde olacaktır. Şayet Allah görülemez olsaydı bu âyete göre gözle idrakinin nefyedilmesinin bir hikmeti kalmazdı. Çünkü O'nun dışındaki varlıklar zaten rü'yetsiz algılanamaz. Allah'ın dışında yaratılmışların sadece rü'yetle algılanıp, idrak edilmesi gerçeğine binaen O'nun diğer varlıkların idrak edilmesini sağlayan dünya gözüyle idrak edilmesinin olumsuzlanması (nefy) durumunun başka bir mânâsı yoktur (Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 158). Allah burada idraki olumsuzlamıştır ama rü'yeti değil. İdraki nefyetmek suretiyle zâtını övmüştür. Bu durum; "İnsanlar, O'nu ilim bakımından asla kavrayamaz, kapsayamazlar" (Tâhâ 20/110) âyetinde olduğu gibi bir övgüdür. Burada insanın ilminin varlığının kabulü fakat kapsayışın (ihâtanın) reddi vardır. İdrak hakkında da durum aynıdır. Diğer taraftan idrak, sınırlı ve hacimli bir şeyi kapsamak demektir. Allah ise sınırlandırılmakla vasıflanmaktan münezzehtir. Çünkü sınırlı olmak, sonlu olmaktır ve en üstün olmaktan da uzak kalmaktır. Her şeyin -tat, renk, lezzet, koku ve eşyaların kendilerine has ayırıcı özellikleri gibi- kendi yolunca idrak edilebileceği sınırı vardır. Allah, akıl ve a'râzlara varıncaya kadar her şey için idrak edilip, kendisiyle ihâta edileceği bir yön var etmiştir. Ancak, bu âyette Allah, zâtının kendine has yollarla idrak edilmesine sebep olacak sınırlar ve yönlere sahip bir varlık olmadığını haber vermektedir. Allah'ın hem görülmesi hem de bilinmesi bu esasa dayanır (Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 162-163). Onun bu izâhlarından anlıyoruz ki, Mâtürîdî'ye göre Allah idrâk edilemez ama görülebilir.

Eş'arî, ise "idrak" kelimesine Mu'tezile'de olduğu gibi "basar" anlamı vermektedir. O, bu duruma göre Allah'ın dünyada idrak edilemez, ancak âhirette idrak edilebilir olduğunu söylemektedir. Eş'arî, rü'yetullahın bir cennet nimeti olmasından hareketle dini yalanlayan kâfirlerin Allah'ı göremeyeceklerini de dile getirmektedir. Rü'yetullahın gerçekleşeceğine dair başka âyetler bulunması (bk. el-Kiyâme 75/22-23) sebebiyle bu âyetin cennette rü'yetullahı olumsuzlamadığını zira Allah'ın kitabında tenâkuz olmasının imkânsız olduğunu savunmaktadır (Eş'arî, 1977, s. 47).

Fahreddin er-Râzî'ye göre rü'yetullah mümkün olmasaydı Allah Teâlâ'nın bu âyette "Gözler O'nu idrak edemez" buyurarak kendisini övmesinin bir anlamı olmazdı. Zira yok (mâdûm) olan bir şey görülmez. İlim, kudret, irade, kokular, tatlar hiçbir şekilde görülmez. Görülmesi mümkün olmayan bir şeyle övünmek de doğru olmaz. Bilinmektedir ki bu âyette Allah Teâlâ kendisini övmektedir. Yine bilinmektedir ki Allah'ın görülmesi mümkün olduğu takdirde övünme bir anlam ifade eder. Bu durumda bu âyet Allah'ın görülmesinin câiz olduğuna delâlet etmektedir. İşin özü şudur: Bir şeyin zâtı itibarıyla görülmesi mümkün olmadığı zaman onun görülmeyişinde o şeyi methedip, tazim etmek gerekmez. Ama zâtı itibarıyla görülmesi câiz olan bir şey eğer bir nedenden dolayı görülemiyorsa o zaman ayette geçen ifade şekli, bu mükemmel gücün ve kudretin övüldüğüne büyük ve saygın olduğuna delâlet eder. İşte böylece bu âyet Allah Teâlâ'nın zâtı itibarıyla görülebileceğine delâlet etmektedir (Râzî, 1981, s. 13/131).

Mâtürîdî kelamcısı Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1114) rü'yetullahın aklen câiz, naklen vacip olduğu kanaatindedir (Nesefî, 2003-2004, s. 1/508). Akıl bu konuda şu hükmü vermektedir: Mevcut olan her şeyin görülmesi câizdir. Allah da mevcuttur. Şu halde Allah'ın görülmesi de câizdir. Diğer taraftan Allah'ı görmek gözde çok kuvvetli ve farklı bir görme gücünün varlığına bağlıdır. Bu dünyada ise insanların gözünde bu özellik bulunmamaktadır (Uçkaç, 2007, s. 110).

Kur'an âyetleri rü'yete delâlet etmiş olsa bile Mu'tezile'nin kendilerinin "Tevhîd" ilkesine aykırılık oluşturacağı düşüncesiyle bu âyetleri te'vîle tabi tutup, istedikleri mânâyâ ulaşmaları yadırganacak bir durum değildir.

Rü'yeti isbât eden hadislerin varlığı karşısında nefyine delâlet eden tek bir hadisin bile rivâyet edilmemiş olması Ehl-i Sünnet ekollerinin görüşünü destekleyen delillerden bir diğeri olmaktadır (Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 161; Koçyiğit, 1974, s. 8). Bu tartışmaları geride bırakıp, rü'yetullah nimetinin cennette nasıl gerçekleşeceğine göz atalım. Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre insanlar; "Ey Allah'ın Resûlü Rabbimizi kıyâmet günü görecek miyiz?, diye sordular. Resûlullah; "Dolunay gecesinde ayı görme konusunda şüpheye düşer misiniz?" buyurdular. Onlar: "Hayır, ey Allah'ın Resûlü" dediler. Resûlullah; "Bulutun arkasında değilken güneş hakkında şüpheye düşer misiniz?" buyurdular. Onlar: "Hayır, ey Allah'ın Resûlü" dediler. Resûlullah; "Sizler de O'nu böyle göreceksiniz" buyurdular... (Müslim, 1991, s. "İman", 299, 302; İbn Mâce, 1975, s. "Mukaddime", 13). Rivâyate göre sahâbe ile Resûlullah bir dolunay gecesi beraberce oturuyorlarken birden Resûlullah dolunaya bakarak buyurdular ki; "Şüphesiz sizler kıyâmet günü Rabbinizi bu dolunayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. (Kalabalık sebebiyle, görür müyüm, göremez miyim diye) O'nu görmekte sıkıntı çekmeyeceksiniz." (Buhârî, ts., s. "Tevhîd", 24; Müslim, 1991, s. "Mesâcid", 211-212; Tirmizî, ts., s. "Sıfatü'l-Cennet", 16; İbn Mâce, 1975, s. "Mukaddime", 13).

Allah Teâlâ'nın dünyada görülmesi mümkün olmakla beraber bir kısım ulemaya göre asla vâkî olmamış ve vâkî de olmayacaktır. Ancak Ehl-i Sünnet âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre rü'yet bir defaya mahsus olmak üzere gerçekleşmiştir. Onlara göre Hz. Peygamber, Miraç gecesinde "âyetü'l-kübâ" (bk. en-Necm 53/18) olarak ifade edilen Cenâb-ı Hakın zâtını görmeye müşerref olmuştur. Ancak onlar Miraç gecesinde gerçekleşen bu rü'yetin dünyanın fiziksel ortamında olduğunu asla iddia etmemişlerdir. Âhirette ise rü'yet hem mümkündür hem de cennetlikler için gerçekleşecektir.

SONUÇ

İslamiyet'te Âhirete iman, inanılması gereken esaslardandır. Dünya ve âhiret birbirinin devamıdır. Dünyada yapılanların tam karşılığı âhirette alınacaktır. Allah, dünyayı imtihan alanı, âhireti de mükâfat yeri olarak yaratmıştır. O, rahmeti, gazabını geçmiş olması sebebiyle dünyada işlenen iyi amellerin sevâplarını kat kat fazla vermek istemektedir. O, kullarının lehine, kötülük ve günahların aksine pozitif bir ayrımla iyilik ve ibadetleri on kat, kırk kat, yedi yüz kat fazlasıyla sevâplandırmaktadır. Cennette farklı mükâfatların bulunduğu haber verilmesinin bir hikmeti de insanları ibadet etmeye ve cennete özendirmeye teşvik mahiyeti taşımaktadır. Cennette mükâfatlar verilirken matematiksel kurallardan ziyade fazl ve ihsana bağlı bir ödüllendirme söz konusu olacaktır. Çünkü Allah, geçici dünyaya karşılık ebedî cenneti vermektedir. Zira dünyada yapılan ibadetler sınırlı, cennet nimetleri ise sonsuzdur. Cennet nimetlerinin hesapsız olması cennetin sonsuz olmasındandır.

Cennette akla hayale gelmeyecek kadar çok çeşitli nimetler bulunmaktadır. Cennet, insanın gönlüne hoş gelecek her türlü nimetle bezenmiştir. Orada insanı rahatsız edecek hiçbir şey yoktur. Cennette öne çıkan en önemli mükâfatlar dünyanın sonlu olmasına karşın, âhiret hayatının sonsuz olmasıdır. Bir kısım günâhkâr Müslümanların cehennemde cezalarını çektikten sonra cennete alınmaları da çok büyük mükâfatlardır. Keza umûmî bir uygulama olmayan şefaaf da yine bir kısım günâhkâr Müslümanlar için geçerli bir uygulamadır. Cennete girildikten sonra elde edilecek mükâfatlardan Kevser Havuzu da oraya girenleri her türlü yanlış ve kötü duygulardan temizleyecek bir nimettir. Cennetin ruhî ve mânevî mükâfatlarının zirvesi ise rü'yetullah yani Allah'ın zatının temaşa edilmesidir.

Rü'yetullah, Kevser havuzu ve umûmî bir uygulama olmayan şefaaf, cennet nimetleri olarak Kur'an'da ve sahih sünnette zikredilen konulardan bazılarıdır. Ehl-i Sünnet ekolleri Eş'arîlik ve

Mâtürîdîlik zikredilen cennet nükâfâtlarının tamamını kabul etmektedirler. Mu'tezile ekolü ise bu konularda farklı bir anlayışa sahiptir. Onlar, cennet mükâfatlarıyla ilgili hadislerin çoğunu kabul etmeyerek, bir kısım âyetleri de te'vîl ederek âhîret tasavvurunu kısır bir hale dönüştürmektedirler. Kur'an ve Sünnette bazı cennet nimetleri dünyadaki nimetlere benzetilmiş olmakla beraber Mu'tezile'nin cennet tasavvurunun dünyadan farkı yok gibidir. Âhîretle ilgili âyetlerin te'vîl edilmesi, hadislerin kabule yanaşılmaması zorunlu olarak onların âhîret algılarını kısırlaştırmıştır. Böylelikle Mu'tezile cennet tasavvurunu dar bir alana sıkıştırmış gibidir. Onlar tövbe etmeden ölen günâhkâr bir mü'minin cehennemde cezasını çektikten sonra cennete gitmesini, şefaati, Kevser havuzunu ve rü'yetullah nimetini kabul etmemektedirler.

KAYNAKÇA

- Bağdâdî, A. (1991). *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fıçlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bağdâdî, A. (2002). *'Uşûlü'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Buhârî, M. b. (ts.). *Şahîhu'l-Buhârî (el-Câmi'u's-Şahîh)*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Ebü Dâvud, S. b.-S. (1988). *Sünenü Ebî Dâvud*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye.
- Ebü'l-Müntehâ, A. b. (ts.). *Fıkh-ı Ekber ve İzâhu*, trc. Dursun Sabit Ünal. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Eker, H. (1993). *Ahîret Bilinci*. İstanbul: Denge Yayınları.
- Esedî, M. H. (2001). *Şefaât Üzerine*, trc. Cafer Bendiderya v.dğr. İstanbul: Kevser Yayıncılık.
- Eş'arî, E.-H. (1977). *İbâne 'an uşûli'd-diyâne*. Kahire: Dâru'l-Ensâr.
- Gölcük, Ş.-T. S. (2016). *Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Hanbel, A. b. (1993). *el-Müsned*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî.
- Hayyât, E.-H. A. (1993). *el-İntişâr ve'r-red alâ İbni'r-Râvendî el-mülhid*. Beyrut: Evrâku Şarkıyye li't-Tibâat.
- İbn Fûrek, E. B. (1987). *Mücerredü maqâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik.
- İbn Mâce, M. b.-K. (1975). *Sünen*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî.
- Kadı Abdülcebâr, A. b. (2010). *Şerhu'l-'uşûli'l-ğamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm*. Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Kadı Abdülcebâr, A. b. (2012). *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kara, Ö. (2002). *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Karağaç, H. (2016). İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Ölüm ve Ötesi. *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science* 4/32, 115-128.
- Kılıçarslan, M. (2020). *Molla Fenârî'nin Usûlü Üzere Meryem Suresi Tefsiri*. İstanbul: Kalem Yayınları.
- Koçyiğit, T. (1974). *Kur'an ve Hadiste Rü'yet Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. (2005-2007). *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. İstanbul: Dâru'l-Mîzân.
- Mâtürîdî, E. M. (2017). *Kitâbü't-tevhîd*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Müslim, M. b.-K. (1991). *Şahîhu Müslim*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî.
- Namli, A. (2018). İbadetler ve Allah'ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2, 564-598.
- Namli, A. (2018). Nübüvvet Müessesesi ve Muarızların İleri Sürdüğü Bazı İtirazlar. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2, 470-504.

- Namlı, A. (2019). Allah'ın İsim ve Sıfatlarının Sonsuzluğu Bağlamında Şefaath. *RessCongress Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri* (s. 264-276). Nevşehir: Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi, 5/2 (2019).
- Nesefî, E.-M. (2003-2004). *Tebşiratü'l-edille fi 'usûli'd-dîn*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Paçacı, M. (1994). *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*. İstanbul: Nun Yayıncılık.
- Pezdevî, E.-Y. (1963). *Usûlü'd-dîn*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Sâlih, S. (2014). *Ölümden Sonra Diriliş Cennet-Cehennem, trc. Şerafeddin Gölcük*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Sâlimî, E. Ş. (2017). *et-Temhîd fi beyâni't-tevhîd*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Semerkandî, E. M. (2008). *Akîdetü'r-rükniyye*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Şahin, M. S. (1989). Cennet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7/374-376. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Taberânî, E.-K. S. (1984). *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Taberî, M. b. (2001). *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Şur'an*. Kahire: Hicr li't-Tıbbâati ve'n-Neşr.
- Taftâzânî, S. M. (2007). *Şerhu'l-akâid*. Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî.
- Tirmizî, M. b. (ts.). *el-Câmi'u's-şahîh (Sünenü't-Tirmizî)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Topaloğlu-Çelebi, B.-İ. (2010). *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Toprak, S. (1997). *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı*. Konya: Esra Yayınları.
- Toprak, S. (2015). *Ahirete İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Uçkaç, A. (2007). *Lutfu'l-Allâm fi Akâidi'l-İslam (Ehl-i Sünnet Akâidi)*. Malatya: Teknik Ofset.
- Zemahşerî, C. (1998). *Keşşâf an hakaiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Riyad: Mektebetü'l-Abikân.